

DE MARKE

MEDEDELINGENBLAD VAN DE OUDHEIDKUNDIGE
VERENIGING "D E M A R K E"

5^e Jaargang, nr. 1. maart 1981.

Redactiesecretariaat: Volmolenweg 4,
6961 VN Eerbeek.

U i t n o d i g i n g: voor de jaarvergade-
ring, op dinsdag 22 april a.s. in zaal "De
Bok", Dorpsstraat 60 te Hall.

Aanvang: 20.00 uur.

Agenda:

1. Opening
2. Ingekomen stukken
3. Notulen van de vorige vergadering
4. Jaarverslag van de secretaris
5. Financieel jaarverslag van de penning-
meester
6. Begroting 1981, benoeming kascommissie
7. Bestuursverkiezing. Aftredend zijn Mevr.
W. Derksen en dhr. H. Phielix; beiden
zijn herkiesbaar.
8. Lezingen en excursies
9. Rondvraag
10. Sluiting

Na afloop van de vergadering zal Mevr. E.J.
van Leuvensteijn-Breukink een lezing (met
dia's) houden over Bronkhorst.

B. Derksen.

Adressen van bestuursleden:

Tel.:

R. van Beem, Boerhaavelaan 106, Eerbeek (1389)
B. Derksen, Volmolenweg 4, Eerbeek. (2933)
M. Zegers, Hansegraaf 13, Beekbergen (1785)
H. Phielix, Meengatstraat 108, Brummen (2068)
G. Buitenhuis, Woudweg 71, Klarenbeek (276)
W. Klomp, Voorsterweg 193, Loenen (1327)
W. Derksen, Rhienderensestraat 37a, Hall
(08338-1096)

Uw contributie 1981 al betaald?

Zie laatste pagina!

Jaaroverzicht, 1980.

Het afgelopen jaar was er één van gestadige groei. Op verschillende terreinen ontplooidde de vereniging activiteiten.

Het bestuur behield de u bekende samenstelling. De heren Buitenhuis en Derksen werden beiden herkozen. Het verheugt ons, dat de heren J.W. Schut en H. Berends nog steeds bereid bleken het bestuur te completeren.

In februari '80 hield de heer R. Borman van de Archeologische werkgroep Nederland een lezing voor "De Marke" in de Hallse kerk.

Op 27 maart werd in Beekbergen de jaarvergadering gehouden. Na afloop van dit geanimeerde deel van de avond, hield onze voorzitter een causerie over kerkelijke bouwkunst.

Op 17 april werd onder auspiciën van De Marke in Brummen een voordracht gehouden door de heer Mooibroek van de Provinciale Gelderse Monumentencommissie. De dia's, die hij vertoonde, lieten zien hoeveel waardevols de gemeente Brummen nog bezit, maar ook hoeveel er door ondeskundigheid verloren ging.

Onze vereniging zal zich inzetten voor een monumentenverordening in de gemeente Brummen.

In juni organiseerde De Marke een middag-excursie naar Zutphen. Onder leiding van leden van het Wijnhuisfonds vonden interessante rondleidingen plaats door Zutphen, waarbij de deelnemers een duidelijk beeld kregen van de restauratie-activiteiten van het Wijnhuisfonds.

Op 27 september werd de dagexcursie gehouden naar Friesland, de zgn. Altfaers-route, gecombineerd met een bezoek aan de Makkumer aardewerkfabriek. Ook dank zij het mooie weer werd het een gezellige dag, waarvoor de belangstelling zo groot was, dat een tweede

bus gehuurd moest worden.

Op 11 november hield de heer Grootjans uit Borculo een lezing met dia's over oude volksgebruiken.

De restauratie van de Ruitersmolen vordert. Als alles meezit, zal het exterieur over enige jaren in haar oude staat hersteld zijn. Voor de restauratie van het molenwerk is de commissie bezig de benodigde financiële middelen bijeen te brengen.

Er zit nog weinig schot in de kwestie van de gemeentelijke monumentenverordening in de gemeente Brummen. We zullen proberen deze zaak "warm te houden".

In het afgelopen jaar verschenen drie nummers van ons mededelingenblad. Het tweede nummer werd samengesteld door de heer H. van Lohuizen en was geheel gewijd aan "Het Beekbergerwoud". Naar aanleiding van dit boekje zijn veel positieve reacties binnen gekomen.

De vereniging telt 224 leden.

De secretaris,
Eerbeek, jan. 1981. B. Derksen.

- + - + - + -

Jaarverslag van de penningmeester.

Op de volgende pagina treft u de "Staat van Baten en Lasten over het verenigingsjaar 1980" aan.

Ook de begroting over 1981 is opgenomen.

De penningmeester,

Beekbergen, M. Zegers.
15 januari 1980.

Staat van Baten en Lasten over het verenigingsjaar 1980 van de
 OUDHEIDKUNDIGE VERENIGING "DE MARKE".

Uitgaven

Kantoorbehoeften	f	63,30
Porti	-	342,10
Lezingen en excursies		932,50
Bibliotheek	-	25,--
Bloemen	-	107,50
Dia's en foto's	-	192,50
K.v.K.	-	55,--
Drukkosten de Marke	-	816,--
" " "Het Beek- bergerwoud"	-	1750,--
Lidmaatschappen	-	138,22
	f	4422,12

BEGROTING 1981

Uitgaven

Kantoorbehoeften	f	85,--
Porti	-	420,--
Lezingen en excurs.	-	1150,--
Bibliotheek	-	80,--
Bloemen, attenties	-	125,--
K.v.K.	-	60,--
Drukwerk de Marke	-	1300,--
Lidmaatsch.	-	150,--
Foto's	-	200,--
	f	3570,--

Ontvangsten

Contributies	f	3241,50
Rente	-	10,60
Excursies	-	364,--
Verkoop "Het Beek- bergerwoud"	-	720,--
Foto's	-	75,--
Nadelig saldo	-	11,02
	f	4422,12

Ontvangsten

Contributies	f	3350,--
Rente	-	8,--
Nadelig saldo	-	212,--
	f	3570,--

Veengaten.

De heer J. ter Avest te Klarenbeek schrijft dat, hoewel "schrijven" niet zijn "beste kant is", hij niettemin een belofte wil inlossen. Hij stelt uw reactie - in de Marke - op prijs. In het artikel wil hij zijn kennis overdragen aan de jongere generatie en wijzen op de noodzaak prachtige "stukjes" landschap te bewaren.

Het stukje Nederland, waarover we schrijven, telde menig veen. De mens zag echter kans menig bos en veen te ontginnen en te bebouwen. Mensen grepen in, niet zelden met desastreuze gevolgen voor flora, fauna en landschap. Soms maken de archieven melding van die feiten: met Bilderdijk is zo "het heden uit het verleden" te verklaren.

Voor dat we u iets vertellen over de veengaten in onze omgeving (Klarenbeek, Empe, Brummen, Voorst) citeren we enkele bronnen, waaruit blijkt hoe rijk ons land aan veen was:

- "Historisch stukje Veluwe": Op straffe van boeten, was het verboden zonder toezicht van de maalschap velden willekeurig (-) af te graven en na Lieve Vrouwe (15 aug.) turf te steken of af te plaggen.
- Nadat in 1791 Mr. A.C.W. Staring de beoemde Wildenborch onder Vorden van zijn moeder had overgenomen, liet hij het veengebied ontginnen. Daartoe groef men de "Veengoot", waardoor men het overtollige water op de Berkel kon lozen.
- 'k Heb eens een pachtcontract (1825) gelezen, afkomstig uit Doetinchem. De grootvader van de bekende onderwijzer-auteur J.H. Lovink kwam met het Gasthuis te Doetinchem het volgende overeen: "Om niet meerder te veenen als hij voor zijn eigen gebruik noodig heeft en dus aan niemand,

wie het ook moge zijn dat recht te mogen toestaan als ook geen cluen uit te veenen, van de Bouwplaats te vervoeren en zoo het tegen-deel mogt bevonden worden zal hij verbeuren eene driedubbele waarde voor dat te veel gevende, door taxiteurs aan de verpachter te benoemen, te waarderen en zal daarboven van het recht van veenen verstoken zijn".

-- Het oude Koerboek van Doetinchem (1565) vermeldt: "dat de burgeren, mit torff un brandt ter noetdrofft soe veel mogelijk geholpen moegen worden".

- Ook Sloet (1853) toont aan dat in 1318 aan Zutphen het recht werd verleend langs de Berkel en de Lebbinksbeek een vaart te graven om de turf uit de venen af te voeren.

Het zal de lezer duidelijk zijn dat in zeer veel gebieden veen voorkwam.

Maar nu dicht er bij "huis". Ook de gemeente Brummen had zijn venen. Op het landgoed "Het Leusveld" zijn nog geweldige stukken niet-afgegraven veen, o.a. het "Turfveen", waarvan de naam voor zich spreekt.

Op "Het Leusveld" waar nog meters dikke veenlagen voorkomen, wonnen - volgens de overlevering - de monniken in de 11^e en 12^e eeuw veel turf. Ongeveer 175 ha is afgegraven. Daardoor ontstonden veengaten, waarvan het grootste een oppervlakte heeft van 15.500 m². Wanneer de waterlelies bloeien is het de moeite waard dit bezit van "Natuurmonumenten" eens te bewonderen!

Ook de mark Empe (Hontsveld e.o.) had / heeft zijn veengaten. De twee "schaeters" (Opzieners) hebben volgens het Markeboek in 1692 nog weer eens aandacht gevraagd van de gewaarden voor de "afspraken" van 1661:

"dat de huysluyden haeren turff na waertal sullen slaen, namentlijk, dat wie een wahr

heeft, sal mogen turff slaen of te maken $\frac{1}{4}$ voer, een half waer twe voer en $\frac{1}{4}$ waer een voer en soo meerder en minder na advenant, dat wie meerder sal bevonden worden gemaekt te hebben, sal ten profijte van de markt verbeurt hebben ses gl., boven de turff, welke den markenrichter halff en bij de scheuters de wederhelfte sall getrokken worden en de onwilligen dubbelde boete".

Op een kaart van 1662, waarop de Emperbeek is aangegeven staat: "Emperbeek door het veen". (Het deel vanaf de boerderij "De Weijenborg" richting Hallsedijk). Ook boerderijnamen in die omgeving herinneren aan de "veenen", b.v. het Grote en Kleine Veenhuis.

Hoe ontstonden die veengaten?

In de eerste plaats door het graven van turf. Het verveningsproces zet zich daarna natuurlijk voort.

Ook uitgegraven leemputten verveenden. Tenslotte denke men aan verveende zgn. pingoruines.

Voor de gaten bestaan veel streeknamen.

Een bijzondere gebeurtenis uit 1911: De heer Bleumink (Plagweg, Empe) vertelde er het volgende over. Zijn vader wist, dat men om het vee te drenken nabij een veengat een kolk had gegraven. Toen deze droogviel in de extreem droge zomer van 1911, ging men graven. De markegenoten troffen echter nog gave eikenstammen aan...

Jammer is het, dat meerdere veengaten (o.a. langs de Hallsedijk) zijn vol gestort met puin. Ik zou er voor willen pleiten, dat enkele van die veengaten behouden blijven. Henriëtte Roland Holst: "De mens van nu heeft cultuurbezit en is verplicht dit door te geven!"

Waar deze gaten gelegen zijn of waren:

- Aan de Hoevesteeg (komend van de Hallse dijk na ong. 250 meter aan de linkerzijde)

Dit gat is gedicht.

- Hallsedijk, achter het huis van de fam.

v.d. Brink, dit gat is ook gedicht.

- Hommelstraat, bij de fam. Hissink.

- Aan de Weg over 't Hontsveld: bij de fam. Huurnink (vergraven); de zgn. "Pinnekolk" (gedicht); het gat van de gem. Brummen (intact); bij de fam. Kloppers (gedeeltelijk gedicht).

- Aan de Breestraat (Voorst) bij het huis van de fam. Vriezekolk, wanneer mijn informatie juist is: inmiddels aangekocht door C.R.M.

- Aan de Gravenstraat (Voorst), dicht bij het huis van de fam. Gotink.

- Aan de weg door 't Hengeler, bij het huis van de fam. Wilbrink.

Wellicht waren meer gaten in gebruik, die inmiddels gedicht zijn.

J. ter Avest,
Klarenbeek

Beken op de Veluwe

Alvorens op dit onderwerp in te gaan, is het goed eerst even stil te staan bij het ontstaan van de Veluwe.

Het Veluwe-massief heeft zijn basisvorm gekregen in de voorlaatste ijstijd. In deze op één na laatste ijstijd (Saalien) schoof het landijs over ons land vanuit het noord-oosten. De reeds door de rivieren (IJssel en Vecht) uitgesleten dalen werden door de ijsmassa's gevuld, verdiept en verbreed, zodat het al aanwezige materiaal langs de randen omhoog werd gedrukt. Zo vormden zich de stuwwallen, waaruit het Veluwe-massief is samengesteld. Verreweg de grootste is die tussen Hatten en Dieren.

(Paralleel hieraan is in de vorige eeuw het Apeldoorn-Dierens kanaal gegraven).

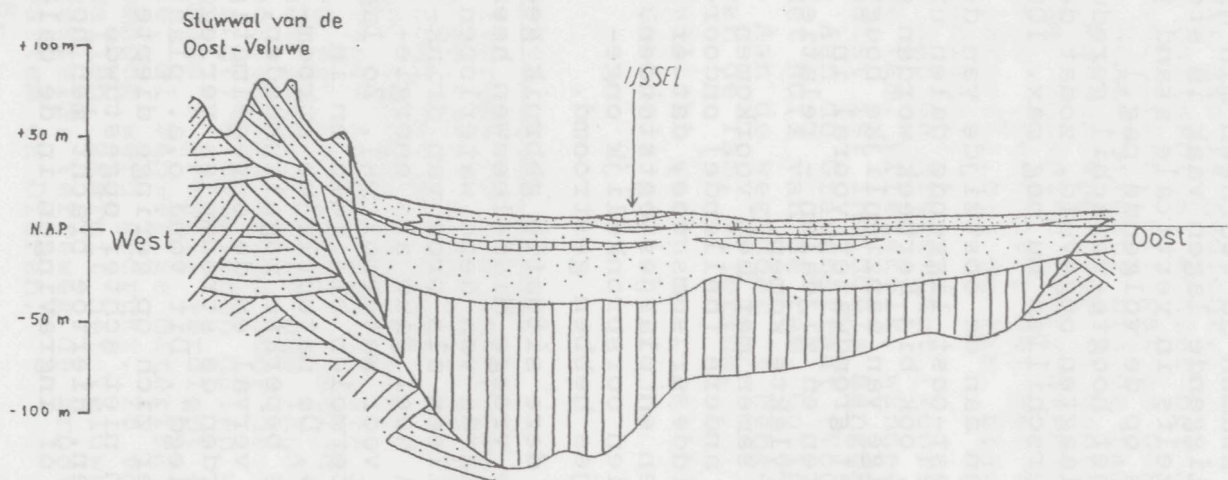
Door deze stuwing kwamen de voorheen min of meer horizontaal liggende lagen vaak in sterk hellende en soms zelfs in verticale stand te staan. (Zie schets op de volgende pag.)

Door erosie werd het hoogte-verschil gereduceerd, werden de laagten opgevuld, zodat de grootste hoogte-verschillen nu nog max. 100 meter zijn.

Door de erosie zijn aan de oostzijde van de stuwwal diverse west-oost liggende dalen uitgeslepen, die o.m. ook bij Eerbeek worden aangetroffen. Tengevolge van aanzienlijke hoogteverschillen kan het grondwater vooral in plaatselijke laagten en zijdalen - relatief - dicht aan de oppervlakte komen.

Dit verschijnsel, samen met het voorkomen van leembanken en andere (hellende) ondoorlatende lagen, leidde er soms toe, dat er natuurlijke bronnen en plasjes ontstonden. In deze dalen zullen oorspronkelijk ongetwijfeld ook beekjes hebben gestroomd.

De mens heeft van deze situatie gebruik gemaakt: reeds in de vroege Middeleeuwen heeft de bevolking de waarde van deze waterlopen onderkend. Niet alleen als bron van drinkwater, doch ook al heel gauw als energiebron (drijfkracht voor watermolens). Zo lag al in 1025 een watermolen bij Velp en in Beekbergen in 1294. De natuurlijke stroompjes boden slechts beperkte mogelijkheden, dit mede door het verval en de onregelmatige afvoer. Daarom werden de stroompjes verlegd of opnieuw "aangelegd". Dit vond o.a. plaats waar het grondwater zich op geringe diepte bevond, dit al dan niet achter opgestuwde ondoorlatende lagen. Hiertoe bracht men horizontale sleuven of ingravingen in de dalwand aan.

overwegend fijnkorrelig materiaal.

overwegend fijne zanden

overwegend matig grove en grove, vaak grindhoudende zanden

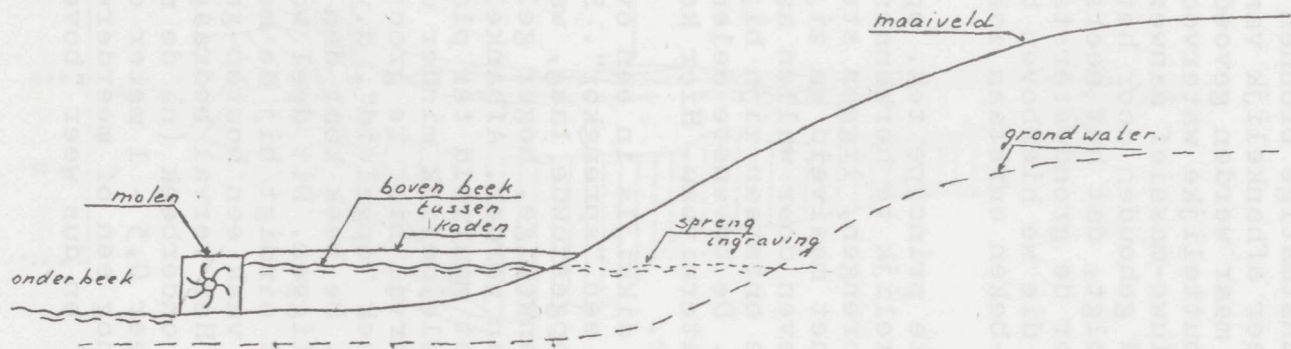
gestuwd materiaal

Schematisch geologisch profiel
door de IJssel Vallei

De zo ontstane kunstmatige bronnen of sprengen waren niet meer afhankelijk van het oppervlakte-water, maar werden gevoed uit een schijnbaar onuitputtelijke watervoorraad, die in het gehele Veluwe-massief aanwezig was en die in stand werd gehouden door het regenwater. Hieruit volgt, dat het neerslagpatroon belangrijk is voor de grondwaterstand. Door de ontwikkeling, die we hierboven beschreven, zijn de sprengen-beken ontstaan zoals wij die nu nog kennen.

Sprengenbeken (zie principe tek. op de volg. pag.) zijn gemakkelijk te herkennen. Hun bovenlopen, de sprengen, liggen steeds 1,5-1,7 meter onder het maaiveld en zijn over het algemeen omgeven door wallen aan één of beide kanten, die ontstaan zijn bij het graven der sprengen. De bovenste delen liggen onder het grondwaterniveau. Hier komen ook de kwelzones voor.

De spreng begint dikwijls in een ovaalvormige verwijding, een "sprengkop". Soms stuit zo'n kop op een opgestuwde laag, waardoor het daarachter aanwezige, hoger gelegen grondwater gebruikt kan worden. Afhankelijk van de helling van het maaiveld ter plaatse, komt de spreng geleidelijk minder diep te liggen. Om het verval niet te groot te doen zijn, wordt de beek "opgeleid", d.w.z. tussen kaden gelegd. De beek komt dan dus boven het maaiveld te liggen. Dit deel wordt bovenbeek genoemd; het eindigt bij de molen in het zgn. molenhoofd, vaak een houten goot met waterval en rad. Het verval bedraagt 1,5 to 3,5 meter. De onderbeek (nà de molen) ligt als regel weer 0,5 - 1 meter onder het maaiveld en kan nog een of meerdere malen worden "opgeleid" en dus weer "bovenbeek" worden.

Principe van een sprengbeek.

De allereerste molens die langs beekjes met slechts een gering verval gebouwd werden, hadden vermoedelijk "onderslagraderen", waarbij het water onder tegen de schoepen stroomt. Om de kracht van het water zo veel mogelijk te benutten, ging men van "onderslagraderen" over op "bovenslagraderen", waarbij het water op het rad valt en door haar gewicht het "werk" doet. Een aanzienlijk hoger rendement dus.

Vervolgens kunnen we nog onderscheiden:

-- weiland- of laaglandbeek.

Deze beek is w.b. haar eigenschappen welhaast de tegen"pool" van de sprengenbeek. De ligging is vaak ondiep, de oorsprong is gelegen in cultuurgronden. Zowel waterafvoer als -temperatuur fluctueren met neerslag en luchttemperatuur. In de zomer staan ze vaak droog. (Vb.: Leuvenheimsebeek, Rhienderensebeek)

-- bronbeken.

Voor al langs de Zuid-Veluwe komt dit type voor. Ze zijn niet door menselijk toedoen ontstaan. Ze komen voor op plaatsen, waar door terrein-omstandigheden - vaak in erosie-dalen - het grondwater boven het maaiveld komt te staan.

De kwelzones zijn - in tegenstelling tot de sprengen - geen diepe geulen onder het maaiveld, maar min of meer drassige laagten, vaak met elzenbroekbosjes, waarin handpalmbrede stroompjes ontstaan en samenvloeien tot grotere beken.

Bronvermelding:

- verslag van een doctoraal onderzoek, A.J. IJzerman;
- Rijks Geologische Dienst.

Brummen, juni 1980.

J. Hammink.

"'n Brood is ginnen stoeten"

Boekaankondiging.

Onlangs verscheen: "'n Brood is ginnen stoeten", een taalgeografisch onderzoek naar broodnamen in Nederland door Jozien Jobse-Van Putten.

Gegevens: Prijs f 15,- (incl. verzendkosten)

P.J. Meertens-Instituut,

Postbus 19888,

1000 GW Amsterdam. (020-234698)

Omvang: 167 pag., 9 krtn.

Om u een indruk te geven van de inhoud van de studie, gaf het Instituut ons toestemming de samenvatting te publiceren.

Broodnamen in Nederland.

Stoet, mik, wegge, bol, enz. waren vroeger in bepaalde streken heel gebruikelijke broodnamen. Zo heette b.v. een wit tarwebrood in Friesland een bol of witte bol, in de noord-oostelijke provincies een stoet of een witte stoet; in Noord-Brabant werd deze broodsoort een (witte) mik en langs de zuid-oostelijke grens een (witte) wegge genoemd. In de rest van Nederland was een wit(tebrood) de meest gebruikte benaming. De vorm, waarin het brood gebakken was speelde hierbij geen rol: een Friese bol was bijna altijd langwerpig.

Tot kort voor het midden van deze eeuw duidde men met "brood" in het noorden, oosten en zuiden van ons land alleen een roggebrood aan: het brood dat men at was immers hoofdzakelijk roggebrood. De andere broodsoorten at men vaak alleen op zon- en feestdagen. Men gaf die "bijzondere" broden de naam mik, wegge, enz.

Een krentebrood werd dus in Friesland een krentebol, in Brabant een krentemik, elders een krentestoet of -wegge genoemd.

Daar waar dus overwegend roggebrood werd ge-

geten, kregen de andere broodsoorten aparte namen. In het westen van ons land, waar men vroeger vrijwel alleen brood uit tarwe at, bestond de genoemde tweedeling in namen voor verschillende broodsoorten niet. De ook nu nog wel gebruikte broodnamen hadden dus alles te maken met de vroegere broodconsumptie. Nu het gebruik van roggebrood sterk is verminderd, is de basis voor het gebruik van de oude streeknamen eigenlijk niet meer aanwezig.

Jonge mensen hanteren de dialectwoorden voor broodsoorten al bijna niet meer en ouderen bedienen er zich steeds minder van.

Vanzelfsprekend bleken er nog meer regionale verschillen in broodnamen te bestaan. Voor de verklaring gebruikte de schrijfster o.m. dialect-woordenboeken, citaten uit boeken uit vorige eeuwen, taalkundige bronnen en andere wetenschappelijke lectuur.

- - - - -

Brummen en omgeving (II)

In dit tweede artikel schrijft de heer Van Bodegom over o.m. "Wegen, beken, de IJssel"

Verkeer? Ook toen was het er!

Een hoofdweg zuid-noord door de gemeente Brummen was er (nog) niet. Je zou de hoofdwegen die er waren kunnen verdelen in "zomerwegen" (bij laag water begaanbaar) en "winterwegen" (bij hoog water in gebruik). Hoe reisde men 's zomers? Vanuit Spankeren - de weg begon bij de kerk - reisde men via de Gelderse, ook wel "Rode Toren" genoemd, Hoog-Kraayennest, over de huidige Oude Weg in Leuvenheim, langs Koppelenburg, de kerk van Brummen, over de huidige Zutphensestraat, de Cortenoeverseweg, de Kampweg en dan door de weilanden, langs het Malster, de Hogen-

enk, 't Euversdarp, de Vos en de Buthe naar de dikke Eik (bij 't Spookhuis). Vandaar vervolgde men zijn weg via de Windheuvelstraat, de Voortweg, de Tondensestraat, het zandpad bij Van Schooten (tot 't Huis Empe), de Voorsterweg, Ganzekolk, Emperweg, Breestraat naar de kerk te Voorst.

Bij hoog water moest men natuurlijk de meer westelijk gelegen weg kiezen. Waarschijnlijk volgde men dan deze route: van de kerk van Spankeren westwaarts, vervolgens noordwaarts, de Spankerenseweg, Hammelerweg, Beynenlaan, Weg langs Vrouwengoed, Voorsterweg. Vanaf die plaats kon men zijn weg vervolgen via de route die we hierboven (de "laagwater-route") beschreven.

De beken.

Beken vormden niet zelden natuurlijke grenzen tussen de marken. Voorbeelden:

- Spankerense beek, grens tussen Spankeren en Leuvenheim.
- Leuvenheimse beek, grens tussen Leuvenheim en Brummen
- Rhienderense beek, grens tussen Rhienderen en Oeken.
- De Oekense beek, grens tussen Oeken en Voorstonden.
- Voorstondense beek, scheidde Voorstonden van Tonden.
- Tondense beek, grens tussen Tonden en Empe.

De scheiding tussen zuidelijk Empe (gem. Brummen) en noordelijk Empe (gem. Voorst) is een bijna rechte lijn, een overblijfsel van de oude gouw Hameland. Deze grens heeft later meer dan eens moeilijkheden veroorzaakt tussen de gemeenten Brummen en Voorst.

De bewoners van Empe en Tonden voelden en voelen zich nu nog meer betrokken bij Voorst dan bij Brummen. Konden de bewoners zelf bepalen

tot welke gemeente ze willen behoren, dan verloor Brummen beide buurtschappen.

De IJssel had een grillig verloop. De Gelderse Toren en de twee Helbergens in Cortenoe-ver lagen soms op een eilandje tussen twee "stromen" van de rivier, erg geïsoleerd dus. Naar men zegt moet het Laag-Helbergen meer dan een gewoon boerenerf geweest zijn: een Havezate of een kleine burcht.

De huidige loop van de IJssel dateert vermoedelijk van of van vóór de 15e eeuw, hoewel tussen Doesburg en Dieren de loop na de 15e eeuw diverse malen is veranderd. Dat gebeurde ook ten noorden van Deventer.

Tussen Brummen en Bronkhorst was bij laag water zelfs een doorwaadbare plaats. Het stuk IJssel tussen Westervoort en Doesburg heeft niet altijd bestaan. Dit deel nam later de 'taak' op zich van de Oude IJssel. Daaruit is het verschil in spraak en gewoonten tussen de bewoners aan beide zijden van de Oude IJssel te verklaren.

Vóór 800 moet er al een brug geweest zijn. Deze lag vermoedelijk tegenover Wichmond-Vierakker en had een verbinding met Rhienderen. (Meer weet ik hier niet van). Ook waren er pontveren (roeiboten) bij Rottink in Tonden en bij de Meeuwenberg in Empe.

Een verhaal, dat ik hoorde over Brummen:

Het Hof te Brummen was een soort Burcht-met-Kapel en een gracht er om heen. De burcht is afgebroken, de kapel is de huidige kerk en de grachten zijn gedempt. Van de stenen bouwde men een pastorie en met de afgegraven grond creëerde men het (huidige) marktplein. Rond de kerk komt de oudste bebouwing voor zoals de woningen van mevr. Wigman, de voormalige kolenschuur van Nab (eens de eerste school van Brummen!), slager Van Dijk,

de woning tegenover Brunt, de woning hoek
Gravenstraat - Koppelenburgerweg.
Verder natuurlijk de Grote Zegerij (afgebro-
ken) maar het voormalige koetshuis staat er
nog (naast tandarts Spits) en het tuinmans-
huis (afgebroken) huidige woning van Hert gers,
de Beelhorst (afgebroken), het oude gemeente-
huis is er nog een bijgebouw van, de Deude-
rick (woning van dr. Van Willigen).

(wordt vervolgd)

A. van Bodegom.

"Het Hungeling" te Eerbeek.

"Het Hungeling" is de naam van een gedeelte van een weg, die begint bij café "De Korenmolen" en eindigt bij de kruising met de Doonweg. Verderop heet de weg Brummenseweg. Vooral het begin van de weg slingert zich schilderachtig tussen de eeuwenoude kampwallen.

"Het Hungeling" is ook de naam van de boerderij aan deze weg (met het huisnummer 12). Deze boerderij komt voor als "Hungerlink" op de lijst van stemgerechtigde erven van de mark van Hall en Eerbeek uit 1729. Eigenaar was toen de heer Ten Nuyl. In opdracht van de Sint Anthony Broederschap te Zutphen vervaardigde landmeter Johan van Gelder in 1680 een serie van zes op perkament getekende kaarten van Eerbeek, waarop de bezittingen van de Broederschap werden ingetekend. Op kaart 1 is nog net de grens aangegeven met "de Hoff en de Weyde van 't Hungelinck". Deze boerderij is dus al een zeer oude huisplaats.

Burgemeester Tulleken uit Arnhem had eveneens bezittingen in Eerbeek, namelijk de "Stuyvenburch", een boerderij die stond op de plaats waar nu de Amro-bank gevestigd is. Omstreeks 1650 liet óók hij zijn bezittingen in kaart brengen. In 1662 vervaardigde Isaác van Geelkerken een kaart van Eerbeek, waarbij hij gebruik maakte van een kaart, die hij al in 1642 had getekend. Op beide kaarten - aanwezig in het Rijksarchief in Arnhem - komt een stuk land voor, genaamd "Den Hongercamp". Deze kamp lag tussen de huidige Doonweg en de Hogeweg. De woorden "hunger" en "honger" hebben de zelfde betekenis: klinkerverwisselingen kwamen vroeger vaak voor.

Op veel plaatsen in ons land komt men oude veldnamen tegen, waarin "hunger - unger - honger" voorkomen. Prof. Edelman en Ir. van

Hoffen schreven een artikel ("landerijen met het bestanddeel 'Honger'"), waaruit ik enkele gegevens voor dit artikel gebruikte. De algemene conclusies die de auteurs trekken, blijken blijken duidelijk óók van toepassing te zijn bij de verklaring van de naam "Eerbeekse Hongerkamp".

De stukken land, die aangeduid worden met een naam waarin het woord "honger" voorkomt, onderscheiden zich vaak weinig van het omliggende terrein, zodat de vaak gebruikte verklaring - honger zou duiden op: schrale grond, slechte opbrengst, weinig te eten - niet opgaat.

Het begrip "honger" is echter wel in verband te brengen met het woord "Hongaar", vroeger ook wel geschreven als "Onger, Honger, Ungar of Hongher". (Vgl. het tegenwoordige, Duitse "Ungar").

Dit woord had in de Middeleeuwen een ongunstige betekenis; men duidde er namelijk rondtrekkende zwervers mee aan. Men hield ze het liefst maar op een afstand. Zoals nu de woonwagenkampen dikwijls buitenaf liggen, vond men de "Hongerkampen" altijd buiten de eigenlijke woongemeenschap.

Bij die zwervers denkt men vooral aan zigeuners, die in groten getale eerst in de loop van de 15^e eeuw in ons land voorkomen. Toen werden er ook allerlei bepalingen tegen hen uitgevaardigd. In deze zgn. plakaten werden ze echter steeds met "Heidens" aangeduid en nooit met "Hongers". De oudste vermelding van Honger dateert van 1090. Het woord "Honger" is dus veel ouder dan "Heiden". Het woord "hongerkampen" stamt dus uit de vroege Middeleeuwen.

Hongerkampen liggen altijd bij oude verkeerswegen en waren vroeger daarom gemakkelijk te "bereiken" door zwervers. Uit onderzoekingen is verder gebleken, dat zigeuners en waarschijnlijk ook Hongers zich graag ophielden

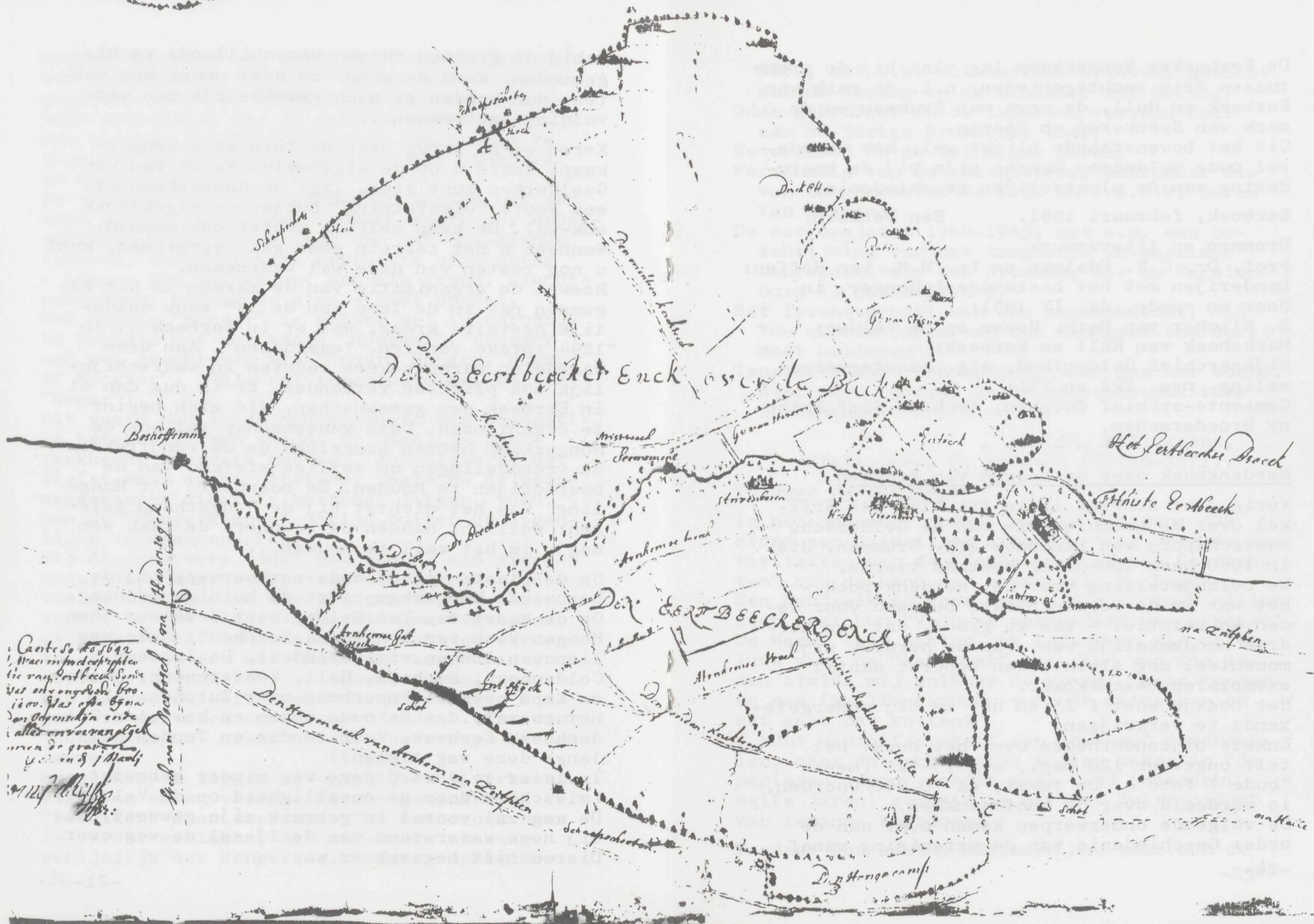
nabij de grenzen tussen verschillende rechtsgebieden. Werd de grond te heet onder hun voeten, dan konden ze zich gemakkelijk aan vervolging onttrekken...

Keren we nu terug naar de Eerbeekse Hongerkamp: zoals u op de afgebeelde kaart van Van Geelkerken kunt zien, ligt de Hongerkamp als een soort "uitstulping" buiten de eigenlijke enk-wal. De kamp zelf is echter ook omwald. Wanneer u het terrein eens gaat verkennen, kunt u nog resten van deze wal waarnemen.

Hoewel de organisatie van de marken in het algemeen pas in de loop van de 14^e eeuw duidelijk gestalte kreeg, was er in Eerbeek al in 1294 sprake van zgn. "waardelen". Aan deze waardelen waren zekere rechten en waarschijnlijk ook plichten verbonden. Er is dus dan al in Eerbeek een gemeenschap, die zich begint te organiseren. Deze gemeenschap zal ook de Hongerkamp hebben aangelegd om de rondtrekkende vreemdelingen op veilige afstand van de boerderijen te houden. De boerderij "'t Hunge-ling" was het dichtst bij de Hongerkamp gelegen; wellicht hadden de bewoners de taak een oogje in het zeil te houden....

Op de plaats van de oude verkeersweg bij de Eerbeekse Hongerkamp ligt de huidige Doonweg. Op de kaart van Van Gelder heet deze weg "Den Hoogen Wech van Arnhem na Zutphen". Deze weg liep van Arnhem via Rozendaal, De Imbosch, Coldenhove, Eerbeek, Hall, Voorstonden, Tonden en Empe over de Emperbrug naar Zutphen. (Is het toeval, dat de oude hoven en kastelen Coldenhove, Eerbeek, Voorstonden en Tonden alle langs deze weg liggen?)

In later tijd werd deze weg minder gebruikt (misschien door de onveiligheid op de Veluwe?) De weg zal vooral in gebruik zijn geweest, als bij hoge waterstand van de IJssel de weg over Dieren niet begaanbaar was.

Der Eertbecker Enck over de Buek

Het Eertbecker Dreech

Stijnde Eertbeek

na Zelfphen

Der Eertbecker Enck

Caetero do 1642
Maer in 1643
die van Eertbeek
was ongedacht
1644. Was op de
der Oegensien
en de graven
van 1645
1646

Handing
na Zelfphen

Der Eertbecker Enck
na Zelfphen

Der Eertbecker Enck

De Eerbeekse Hongerkamp lag vlak bij de grens tussen drie rechtsgebieden, n.l. de mark van Eerbeek en Hall, de mark van Brummen en de mark van Spankeren en Soeren.

Uit het bovenstaande blijkt wel, hoe waardevol oude veldnamen kunnen zijn bij de bestudering van de plaatselijke geschiedenis.

Eerbeek, februari 1981.

Ben Derksen.

Bronnen en literatuur:

Prof. Dr. C.H. Edelman en Ir. M.M. van Hoffen: Landerijen met het bestanddeel Honger, in Boor en spade, dl. IV 1951;

B. Slicher van Bath, Hoven op de Veluwe;

Markeboek van Hall en Eerbeek;

Rijksarchief Gelderland, alg. kaartenverzameling, nrs. 222 en 771;

Gemeente-archief Zutphen, Archief Sint Anthony Broederschap.

- - - - -

Herdenkboek over de boeren van Brummen.

Vorig jaar schreef ik in dit blad een artikel over de geschiedenis van de Geldersche Maatschappij van Landbouw afd. Brummen, die in 1980 haar 100-jarig bestaan vierde.

De belangstelling voor het herdenk-boek - het was in de eerste plaats bestemd voor leden en relaties - was zo groot, dat een herdruk noodzakelijk was. Van de herdruk zijn momenteel nog slechts een beperkt aantal exemplaren beschikbaar.

Het boekje kost f 25 en het is bij ondergetekende te verkrijgen.

Enkele bijzonderheden over het boek: het telt ongeveer 120 pag., een 75-tal (meest "oude") foto's. De tekst, ca 70.000 woorden, is verdeeld over 30 hoofdstukken.

De volgende onderwerpen komen o.m. aan de orde: Geschiedenis van de vereniging vanaf

1880, met o.a. authentieke brieven, gericht aan de Koning en de Minister van oorlog; Oude gebruiken in de landbouw, verteld door een 88-jarige Brummense boer;

Watersnood in de twintiger jaren;

Personalia van de voorzitters, waaronder die van burgemeester De Wijs en J.G.W.H. baron Van Sytzama;

De oorlogsjaren 1940-1945, met o.m. een beschrijving van het tragische levenseinde van voorzitter Van Sytzama, die op Engelenburg is gefusilleerd;

Het levensverhaal van een paardeknecht, die "de glorie-jaren van een landgoed-boerderij doet herleven";

Tenslotte komt een moderne boer aan het woord, over zijn bedrijf en de gemeente-politiek in Brummen.

P.L.H. Willemsens,
Stationsweg 6, Brummen (05756-2571).

Veluwse geslachten.

In het november nummer van de jaargang '79 stond een duidelijke uiteenzetting over de activiteiten van de "Wergroep Veluwse Geslachten" van de hand van secretaris B. Derksen. Een handreiking voor leden, die op zoek willen gaan naar hun "Veluwse voorvaderlijke afkomst". De Marke telt echter ook leden van wie de Veluwe niet de "bakermat" was. Een van die leden stelde mij onlangs de vraag: "Waar kunnen ze een familiestamboom voor je uitzoeken en wat gaat dat kosten?"

U kunt vanzelfsprekend een "bureau" inschakelen, maar de declaraties zullen zeker in "de papieren lopen", omdat veel tijd (maanden, zelfs jaren) gemoeid is met het "uitpluizen" van iemands stamboom.

Vandaar een aantal adviezen hoe zèlf aan de

slag te gaan!

- Om te beginnen tekent u rechthoekjes (onderaan beginnen) op een vel papier. Daarin komen de namen van de "jongste generatie": die van uw kleinkinderen, kinderen of die van broers en zusters.

In elk hokje vult u de gegevens in van één persoon: voorna(a)m(en) en achternaam, geboortedatum en -plaats, eventueel de datum van overlijden en plaats. Desgewenst kunnen ook vermeld worden: godsdienst, levensovertuiging, beroep, enz.

- Van de personen op de onderste rij komen de ouders (zelfde gegevens) in twee vakjes er boven; de grootouders daar weer boven; de overgrootouders... enz.

Gehuwden verbindt u met een dubbele lijn; daarbij vermeldt u de huwelijksdatum en -plaats. Is iemand twee maal gehuwd geweest, dan komen de gegevens van de man of vrouw in een derde hokje op de zelfde hoogte. Ook hier de hokjes onderling verbinden door de "dubbele" lijn en huwelijksdatum en -plaats vermelden.

- Meestal komt u niet "verder": bijna ieder zal voor gegevens over bet-overgrootouders moeten aankloppen bij de Burgerlijke Stand. Daar kunt u (de kosten zijn gering) afschriften krijgen van geboorteactes. De gegevens die men u kan verstrekken zijn echter niet ouder dan 1811, want "De Burgerlijke Stand" is een "erfenis" uit de Franse tijd.

- Hoe dan verder?

U bent nu aangewezen op de kerkelijke administratie: boeken waarin men doop, huwelijk en begrafenis optekende. Voor zo ver ze niet in de loop der eeuwen verloren gingen, treft u ze aan in de Provinciale Archieven.

Ook stadsregisters, adresboeken en / of gemeentelijke archieven bevatten wel eens

interessante gegevens. Soms zijn zelfs oude portretten te achterhalen of gravures van huizen b.v.

Een probleem bij het zoeken is - soms - het zgn. kwartierverlies. Dat betekent, dat u stuit op een "ongehuwde moeder", de naam van de vader is dan niet vermeld.

Daarentegen kunt u b.v. op een voorouder stuiten, die óók weten wilde wie zijn of haar voorouders waren. Dan komt u met "sprongen" vooruit.

- De ervaring leert, dat het meestal niet mogelijk is gegevens, namen en feiten te achterhalen van voor 1600.

Mocht u "vastlopen", wendt u zich dan eens tot de gemeente-archivaris (hij is deskundig en helpt u graag) of - zo nodig - tot een plaatselijke krant.

Klaas de Boer.

Loenen, honderd jaar geleden.

Zo maar wat gebeurtenissen, zonder enige samenhang, getrokken uit archiefstukken van het gemeente-archief van Apeldoorn. De gegevens zijn afkomstig uit de volgende bronnen:

- Notulen gemeenteraad 1881
- Notulen B&W 1881
- Register van verzonden brieven (jr. 1881)
- Jaarverslag gem. Apeldoorn
- Ingekomen stukken bij het gemeente-bestuur 1881
- Bevolkingsregister 1829-1939
- "Apeldoornsche Courant" 1881.

Hier volgen dan enkele gebeurtenissen uit Loenen in 1881:

-- Raadslid voor Loenen is in die dagen Peter Berends. Hij was molenmaker en zijn bedrijf was gevestigd op de plaats, die toen

"De Timmerschure" heette. Tot voor kort stond daar de meubelfabriek Belu en Holwijn, tegenwoordig is er een opslagplaats van Thijssen BV te Eerbeek.

Zou de Loenense uitdrukking "iets op Peter Berends an" hier iets mee te maken hebben? Wie weet.

-- Vroeger was het een normale zaak, dat kinderen vroeg in het arbeidsproces werden ingeschakeld. Werken "leverde" meer op dan schoolgaan. De bestuurders echter vonden dat onderwijs geen "kwaad" kon. In de "Apeldoornsche Courant" van 11 juni 1881 stond het volgende bericht: "De gemeenteraad heeft het verbod uitgevaardigd, dat men kinderen beneden de leeftijd van 12 jaar veldarbeid late verrichten. Onder veldarbeid is begrepen het hoeden van vee en het rapen van eikels en beukenoten".

-- Een kwestie, die in 1881 de gemoederen verhitte was de vraag: Hoe dient het traject te zijn van de spoorlijn Apeldoorn-Dieren? U kent het resultaat. Om de sfeer van-100-jaar-geleden eens te proeven, zou je eens een tochtje moeten maken met de stoomtrein!

-- Een eigen dokter had Loenen in die dagen niet. Men was aangewezen op de dokter van Beekbergen. Loenen had wel haar eigen vroedvrouw. Over de gezondheidstoestand van die dagen, in de gemeente Apeldoorn, lezen we het volgende in het jaarverslag van de gemeente over 1881: "Epidemische ziekten kwamen dit jaar niet voor, slechts enkele gevallen van mazelen, roodvonk en febris typhoidea werden aangetroffen. Het sterftecijfer was desalniettemin zeer hoog. Vooral catarrhale aandoeningen der ademhalingsorganen, zowel acute als chronische, sleepten menig inwoner ten grave".

Er werden dat jaar in Loenen 25 mensen begraven: 12 op het R.K. kerkhof en 13 op het Ned. Herv. kerkhof.

-- Ook vroeger werd er regelmatig gebouwd in het dorp. Toen was de bouw echter nog niet zo strikt aan regels gebonden!

H. Berends te Zilven krijgt vergunning een huis te bouwen, mits als dakbedekking aan de onderzijde pannen en aan de bovenkant riet zal worden gebruikt.

Op 30 mei 1881 wordt in een B&W vergadering behandeld een aanvraag van Gradus Reusken, timmerman, wonende in de buurtschap Zilven, voor het bouwen van een woning aan de zandweg, lopende naar Zilven, achter het hulp-postkantoor.

-- Burgemeester en wethouders besluiten op 8 en 9 juni de weg af te sluiten "lopende vanaf het dorp Loenen naar de Klabanus tot herstelling van de daarin gelegen brug".

-- Onderwijs: als hulponderwijzer aan school 10 wordt benoemd Herman Everhard Bleumink. Hij was voordien werkzaam aan de school van het Nut voor het Algemeen te Zwolle. Zijn jaarsalaris: f 600,-.

-- Tegenwoordig wordt veel gedaan aan brandpreventie, m.a.w. bij de bouw van een huis wordt er zoveel mogelijk naar gestreefd dit (bij voorbaat) te beveiligen tegen brand. Omdat 100 jaar geleden velen woonden in uiterst brandbare behuizingen (plaggenhutten o.a.), kwam brand - met alle gevolgen van dien - veelvuldig voor.

Voorbeelden:

Op 17 april 1881 is er een heidebrand te Loenen, 2000 m² heide verbrandt.

Op 13 juli 1881 brandt in Zilven de hut van arbeider Gerrit Holdijk af. Een koe, een geit,

en een gedeelte van de inboedel werden gered. Holdijk was tegen brandschade niet verzekerd. De oorzaak van de brand is niet bekend.

- 17 juli 1881: in Zilven brandt een dubbel woonhuis af. De bewoners zijn J. Modderkolk en R. van Ark met hun gezinnen. Er kwamen 7 koeien, 1 varken en 3 geiten in de vlammen om. De inboedel was verzekerd.
- 8 okt 1881: brand in het huis van H. Coenders, jachtopziener van Z.M. de Koning. De afstand "brandspuut" - brandend perceel was echter zo groot, dat men te laat arriveerde. Loenen beschikte toen over een brandspuut met persvermogen d.m.v. een aanvoer pomp.
- 27 okt. 1881: de rode haan kraaide weer in Zilven. Het betrof dit keer de arbeiderswoning van de weduwe G.J. Martens, haar zoon en diens gezin en A. Berendschot. "De brand was zodanig dat, wat de inboedel betreft, slechts een klein gedeelte en van het vee alleen een geit werd gered, terwijl het huis, de overige inboedel, een koe, een varken en twee geiten een prooi der vlammen werd en daarbij één der bewoners vrij ernstige brandwonden bekwam".
- 17 dec. 1881: brand in de papierfabriek De Achterste Molen. Eigenaar was Th. baron Van Dorth te Arnhem en huurster was de wed. P.J. Schut.
"De fabriek en drie schuren zijn geheel verbrand, terwijl een vierde schuur - waarin een voorraad papier - gespaard is gebleven. Behalve het vee en twee karren is van de inboedel niets gered kunnen worden. De oorzaak van de brand is onbekend. De brand is uitgebroken in de nabijheid van een schoorsteen op de zolder.

W. Klomp.

De staatweg Arnhem-Apeldoorn.

Een "stukje" historie van weg en omgeving.

Dat de verkeersweg van Arnhem naar Apeldoorn ook voor Beekbergen van grote betekenis was, laat zich gemakkelijk verstaan. Als we de oude kaarten nauwkeurig bekijken ontdekken we talrijke paden en zandwegen door het "wilt en bijster lant van Veluwen". Zo'n weg lag ook tussen Arnhem - via Woeste Hoeve en Beekbergen - en Apeldoorn.

Onderzoekers als de toenmalige districtscommissaris van de Veluwe, baron J.A.J. Sloet, en dr. Leyden schreven een aantal boekjes, waaruit we allerlei interessante gegevens konden gebruiken. Verder zijn er talrijke oude akten, koninklijke besluiten, verordeningen, rechterlijke uitspraken e.d., die ook het nodige feitenmateriaal aandroegen.

In de uitvoerige beschrijving van de Hessen-Hanze- en Koningswegen op de Veluwe komt de route-van-de-Midden-Veluwe wel voor, maar ze is niet belangrijk (geen Hessenweg e.d.).

De herberg "De Woeste Hoeve" heeft ooit aan een oude Hessenweg gelegen. De hessenweg liep echter van west naar oost. (Barneveld, via Otterlo richting Steenderen bij de IJssel) De weg waarover dit artikel gaat - de toen nog karweg Beekbergen - Arnhem - kruiste de Hessenweg bij "De Woeste Hoeve".

(In een beschouwing over "Het Schalter" en Rijstvoorde hopen we nog eens op die oude handelswegen en hun ligging terug te komen).

We beperken ons nu tot de weg Arnhem-Beekbergen-Apeldoorn. Hoe kwam de straatweg tot stand?

In een koninklijk besluit van 20 nov. 1825 werd bepaald, dat de weg Arnhem-Apeldoorn

van een bestrating zal worden voorzien. In een aantal artikelen wordt precies aangegeven hoe het tracé van de weg zal worden.

Voor Beekbergen was het van belang, dat de bestaande zandweg vóór langs de Smittenberg, die doorliep tot aan de beek bij de "Haagenbrug" zou worden bestraat.

Aan deze beslissing ging een felle strijd tussen de "Commissarissen van de Weg" en de ingenieurs van de Provinciale Waterstaat vooraf. De Provinciale Waterstaat voerde het wegenbeleid, omdat Rijkswaterstaat nog niet bestond.

Wat was nu eigenlijk de kern van dat meningsverschil? De provinciale directie voelde er helemaal niets voor de nieuwe straatweg vlak langs de herberg "Den Smittenberg" aan te leggen. De ingenieurs wilden - het was in die dagen gebruikelijk - de rechte lijn aanhouden vanaf een punt bij Terlet tot aan de westelijke rooilijn van Beekbergens kerktoren. Vanaf die plaats "trok" men weer een rechte lijn naar de Mariakerk in het centrum van Apeldoorn.

Hoewel er veel motieven waren de weg niet langs "Den Smittenberg" te leggen, zijn we van mening dat dit niet de plaats is om op al die argumenten in te gaan. In ieder geval kwam het er op neer, dat de technici hun zin niet kregen...

De rol van de herbergiers bij de weg-aanleg, er waren twee belanghebbenden, is moeilijk op waarde te schatten. Wat was het geval? Komend vanuit Arnhem kon men destijds - even ten zuiden van de Smittenberg - kiezen tussen het zandpad langs de Smittenberg en het zandpad langs de herberg De Gouden Leeuw, vlak bij de kerk van Beekbergen.

Uit "Beekbergen in oude ansichten"
door G. B. Wolters.

De Smittenberg, 50-60 jaar geleden, bij de kruising
"Straatweg" - Dorpsstraat - Engelandeweg.
(Getekend naar een aspect)

Deze oude zandweg lag ongeveer daar waar nu de Holleweg en de Van Schaffelaarweg liggen; het slingerde zich tussen bouwlanden en heggen door. De oude herberg-boerderij "De Gouden Leeuw" was eigenlijk een concurrent van "De Smittenberg" en had dus terdege belang bij de aanleg van de straatweg.

Als het heldenverhaal van Jan van Schaffelaar op waarheid zou berusten en hij omstreeks 1482 - in dienst van de bisschop van Utrecht - over de Veluwe zwierf en ook wel eens in "De Gouden Leeuw" zou hebben overnacht, betekent dit dat deze herberg er in de vijftiende eeuw al stond. De muurankers, duidelijk zichtbaar op oude ansichten, geven het jaar 1677 aan. Er zal dus in 1677 een vernieuwing hebben plaats gevonden. Tot 1913 heeft de oude herberg er gestaan en werd toen gesloopt.

Vanaf "De Gouden Leeuw" was er een pad naar de Hagenbrug, het liep dwars door de bouwlanden van "Den Haag". Bij de brug over de beek kwamen dus beide paden (die vanaf "De Smittenberg" en het pad vanaf "De Gouden Leeuw") samen. Langs geen van beide paden was er nog bebouwing van betekenis. Even ten noordwesten van de kerktoren stond de boerderij "De Pol", die later ook eigendom van de herbergier van "De Smittenberg" is geweest. Of de waard van "De Gouden Leeuw" "gevochten" heeft voor zijn commerciële belangen is niet bekend. Wel weten ^{we} hoe de heren J.D. Brouwer en Henricus Bisterbosch als "leeuwen gevochten" hebben om de plannen - de weg langs hun herberg te leggen - gerealiseerd te krijgen. En met succes.

Hoewel de officiële beslissing van koning Willem I om de weg te bestraten pas op 20 november 1828 bekend werd, hadden Brouwer en Bisterbosch al op 13 sept. 1825 een verzoek ingediend bij de gouverneur van de provincie

Gelderland om de nieuwe weg zo dicht mogelijk langs hun zaak te leggen. In hoever dit verzoekschrift van betekenis is geweest bij de uiteindelijke beslissing is niet duidelijk. Wel blijkt overduidelijk, dat Brouwer en Bisterbosch goede zakenlieden waren, want ze voerden in hun verzoekschrift veel argumenten aan. Zo vertelden ze, dat ze hun herberg "heel duur" hadden moeten kopen en dat ze in hoofdzaak moesten bestaan van hun'tappen', die alleen maar "rijkelijk konden vloeien" als er zo veel mogelijk "passanten" hun café-logement aandeden. Ze beweerden dat hun bestaan min of meer op het spel stond.

In het verzoekschrift vermelden ze ook, dat ze zich er helemaal op hadden toegelegd in hun zaak "het gemak en gerijf der reizenden" te dienen door het aan brengen van allerlei verbeteringen in de accomodatie!

Ook voegden ze er aan toe, dat ze heel graag bereid waren hun schuur of "enig getimmerte" - wanneer deze bij de aanleg van de straatweg in de weg mochten staan - zo spoedig mogelijk te verplaatsen. Vermoedelijk doelden ze op de oude schaapskooi, die tegenover de herberg stond. Kortom, de heren lieten niets na om hun nering optimaal te laten profiteren van de nieuwe straatweg. En mogelijk hebben ze ook gedacht aan de concurrent: "De Gouden Leeuw", want deze herberg lag immers aan "de rechte lijn" van Terlet naar Beekbergens kerktoren.

Men is omstreeks 1830 met het bestratingswerk begonnen. Naar huidige maatstaven was de rijbaan niet erg breed: 10 ellen, waarvan 4 el bestraat werd. Dus ter weerszijden bermstroken van 3 ellen. Het hele karwei vergde veel tijd want er moest 25.500 meter worden verhard (gerekend vanaf het begin van de straatweg bij Arnhem "op den berg" tot aan de "Kayersmolense brug",

De
Gouden
Leeuw

Getekend naar een
ansicht uit
"Beekbergen in oude
ansichten" door G.B. Wolters, de schrijver van dit artikel.

op de scheiding van het "territoire van het dorp Apeldoorn"). Met de Kayersmolensebrug wordt het bruggetje over de sprengenbeek bij museum Vaal bedoeld.

In de officiële stukken staat, dat de bestrating "geopend" werd met een kapitaal van 140.000 gulden, tegen een rente van 5 ten honderd en een bijdrage uit 's Rijks schatkist van 50.000 gulden, met de conditie dat er 5 tollèn zullen worden geplaatst. (Met de opbrengsten zou men de rente en aflossing "financierèn").

De tollèn plaatste men als volgt:

- bij Valkenhuizen;
- bij Terlet (tussen de herberg "Groot-Terlet" en huize "Klein-Terlet");
- bij de Woeste Hoeve (even ten zuiden van de herberg);
- bij Beekbergen (in de bocht van de straatweg ten noorden van de zgn. Beekbergerberg, thans "de Stoppelberg" genaamd)
- bij de Kayersmolensebrug (Vaal)

Van de vijf tolhuizen bestaat alleen "Vaal" nog: allicht niet meer in de oorspronkelijke "vorm". De tollèn bleven een halve eeuw bestaan. Omstreeks 1888 kregen de tollèn een andere bestemming, er werden dus geen gelden meer geïnd.

Uit de lijst van toltarieven enkele voorbeelden: een reiziger, die de weg te voet aflegt betaalt geen tol.

"Een mensch te paard": 5 ct

"Een ledig paard": $2\frac{1}{2}$ ct

"Een vet varken": $1\frac{1}{2}$ ct

"Een vrachtwagen vol menschen; per mensch $2\frac{1}{2}$ ct, voor de wagen 10 ct"

"Een kales met twee paarden bespannen":
10 ct.

"Een karre met bier": 5 ct en voor iedere ton bier $2\frac{1}{2}$ ct, enz.

Sommige oudere inwoners van Beekbergen zullen zich ongetwijfeld het kleine tolhuis herinneren, even ten zuiden van Beekbergen aan de straatweg. De plaats waar het stond is nog te herkennen. Lange jaren woonde daar boswachter Derk Rozenboom met zijn gezin. Deze boswachter was in dienst van de Heide-maatschappij en had o.m. het toezicht op het Lierderbos. Dat was in die dagen eigendom van de gebroeders Van Stolk. (We beschikken helaas niet over een foto of tekening van het huisje). In een acte staat nog wel iets over een verplichte afbraak van het houten voorportaal, dat pal aan de straat grensde. Het was een gevaar voor het verkeer en moest evenals de "belendende heg" verdwijnen.

Al met met kwam er door het decreet van Koning Willem I toch een mooie verkeersweg tot stand. Vooral het deel ten zuiden van Beekb. doorkruist een gebied met mooie erosiedalen, ontstaan in de ijstijden door afstromend smeltwater. Het was ook een weg, die aldus baron Sloet, wèl de kortste route tussen Arnhem en Zwolle was, maar veel minder intensief werd gebruikt als werd verwacht. Dat werd voornamelijk veroorzaakt door de erg schaarse bewoning. Men koos op reis van Arnhem naar het noorden liever een andere route, ook al was die langer. Dat gold met name voor hen, die met handel drijven hun brood moesten verdienen. Hoe meer woonoorden, hoe aantrekkelijker de weg. Ook om het "vertier-onderweg" koos men dikwijls voor de weg van Arnhem via Zutphen en Deventer naar het noorden. Bovendien vond men het veer over de IJssel bij Hattem veel te duur.

Wel heeft het bestaan van de straatweg erg

veel bijgedragen tot de ontginning van de vele heide- en stuifzandgronden, als mede aan de eekwinning in de vele akkermaalsbossen. De akkermaalsbossen werden aangelegd door baron Van Heeckeren van Sonsbeek in de nabijheid van "De Woeste Hoeve". Veel streekbewoners verdienden er in het voorjaar wat bij met de eekwinning. Men noemde dat toen "naar de Meibos gaan", een uitdrukking die door sommige ouderen direct begrepen wordt. Toen de grindweg tussen Apeldoorn en Harderwijk klaar was, werd de straatweg merkbaar "drukker". In het boekje "Wandelingen over de Veluwe" staat, dat onze weg een goed bestrate weg is die vrijwel zonder kromming Gelre's hoofdstad met het lustslot "Het Loo" verbindt en dat de rit drie uur vergt langs een zeer eentonige "baan", die dwars door de hei was aangelegd. Geen wonder dat velen erg opzagen tegen zo'n uitstapje. Halverwege -zo luidt verder de beschrijving- bereikt men dan de Woeste Hoeve, "een plek, die volledig aan haar naam beantwoordt". Buiten de naaste omgeving, is er zo ver het oog reikt geen spoor van bewoning te ontdekken en men moet de bewoners werkelijk beklagen, die hun leven in zo'n "dorre eenzaamheid" moeten slijten.....!

Met nadruk wordt aangeraden vooral de zeer fraai gebeeldhouwde 16e eeuwse kast in de herberg "De Woeste Hoeve" te bezichtigen. Het reizigersaanbod was overigens zo klein, dat één diligence het gemakkelijk kon verwerken. Aanvankelijk reden er twee diligences.

Langzaam verandert het woeste landschap aan weerszijden van de straatweg als gevolg van de al genoemde ontginningen van heide en stuifzanden. Op den duur ontstond er zelfs

een "Maatschappij tot Heide- en Stuifzand ontginning", die opdrachtⁿ verstrekte aan de Nederlandse Heidemaatschappij tot uitvoering van ontginnings- en beplantingswerkzaamheden. Het was vroeger niet zonder meer toegestaan die grond te (laten) ontginnen. We lezen in een brief, die H. Bisterbosch op 25 februari 1843 als administrateur van de Bruggelermark aan de overheid richtte, dat ontheffing gevraagd wordt van het ontginningsverbod voor 60 roeden. (Het verbod was ingesteld bij de wet van 6 juni 1840).

Men bleek met het verlenen van ontheffingen niet karig te zijn. Dat ondervond ook de in 1888 opgerichte Heidemaatschappij, die de ene na de andere ontginning tot stand bracht. En zo ontstonden ook langs de straatweg grote complexen dennebossen, in hoofdzaak beplant met grove dennen. De eenzijdige benadering impliceert vanzelfsprekend een saai, eentonig beeld van de bossen. De grove den, een Pinus-soort stelt weinig eisen w.b. de bodemvruchtbaarheid. Uit landschappelijk oogpunt vormden de heide en stuifzanden een levendiger en boeiender beeld dan al die op rijtjes gepote dennebomen.

Legio waren de grensgeschillen in de loop van de vorige eeuw, nadat de straatweg in gebruik was genomen en lang daarna. Er ontstonden langlopende procedures tussen grondeigenaars en de waterstaat. Uit oude akten, bezwaarschriften, gerechtelijke uitspraken e.d. blijkt dat niet alleen de eigenaars c.q. pachters van de Smittenberg voortdurend met de heren van de waterstaat in de clinch lagen. Dat was ook het geval met andere grondbezitters, die de weg door of vlak langs hun landerijen hadden gekregen. Vooral het vaststellen van de grenzen bleek tal van

perikelen op te leveren. Ook diverse schaapskooien, die te dicht bij de straat waren komen te liggen, moesten verdwijnen. In de buurt van de Woeste Hoeve moet heel dicht aan de weg een grote schaapskooi hebben gestaan, die eigendom was van Baron van Pallandt van Roendaal. (De juiste plaats is moeilijk te localiseren).

In ieder geval wijst het grote aantal kooien op het belang van de schapenhouderij op de arme gronden van de Veluwe. Zonder de mest van deze dieren zouden de bouwakkers in de enken geen oogsten kunnen leveren. Ook aan de randen van deze enken hebben, direct grenzend aan de hei, tal van schaapskooien gestaan. Het landschap moet oneindig veel mooier geweest zijn dan de saaie "dennenakkers". Ook de vakverdeling bij de aanplant was weinig fraai. Maar in die dagen ging het in de eerste plaats om het opvoeren van de rentabiliteit van de Veluwse bodem: houtproductie dus! Gelukkig bleven er nog enkele gebieden over, waar niet - of veel minder - ontgonnen werd.

Hoe actief de eigenaren/pachters van de Smittenberg wel waren moge blijken uit een brief, die ze in 1836 aan "den Staatsraad, Gouverneur van Gelderland" zonden met het verzoek een grote doorrijshuur naast en aansluitend op hun herberg te mogen bouwen. De brief bevatte ook een situatieschets en een bouwtekening. De aanvraag werd gesteund door de burgemeester van Apeldoorn, baron R.W. van Lijnden. Opdat grote aangespannen voertuigen zoals diligences er gemakkelijk zouden kunnen binnenrijden, verzoeken ze de schuur enige meters (ellen) uit de rooilijn van de herberg te mogen zetten, dus wat meer naar de straat. De zaak had nog al wat "voeten in aarde", getuige de uitvoerige correspondentie!

Uiteindelijk krijgen ze dan toch hun zin en in de bouwcondities staat dat de schuur op 4.10 ellen uit de as van de weg moet komen te staan en op 2 ellen uit de rand van de bestrating. Ook moeten de beide toe- en uitgangen tussen de straat en de schuur van klinkers worden voorzien.

Het voordeel van zo'n doorrijschuur of "doorreed" was, dat men de paarden niet hoefde uit te spannen, het geen tijd en arbeid spaarde. De - vaak erg zwetende - paarden liepen minder risico kou te vatten en de passagiers konden "binnendoor" naar de gelagkamer. Ook bleef het paardevoer in de kribben droog. De herberg bij de Woeste Hoeve had ook zo'n schuur, die nu nog bestaat. Vroeger waren er twee schuren; de weg liep tussen beide door. De doorrijschuur van de Smittenberg hield het ongeveer 80 jaar uit. In later tijd deed de schuur nog dienst als stalruimte voor de rijtuigen van de stalhouderij, een "neven-bedrijf" van de herbergier in een tijd, dat het aantal "pensiongasten" in ons dorp toenam. Naast "spoorritten" kon men ook "rondritten" door de natuurschoon-rijke omgeving maken. Bisterbosch beschikte ook over een zgn. "Jan-Plezier", een lang rijtuig met open zijkan-ten. Er konden 10 tot 15 personen in vervoerd worden. Vrijwel al die rijtuigen hadden wielen met ijzerbeslag en daarom kon men ze al van ver horen aankomen: rammelend over het zelden vlakke klinkerdek van de straat. De grote, oude schuur werd omstreeks 1920 gesloopt.

Bij de Smittenberg begon vroeger een zandpad, dat via het Engelandersholt naar Bruggelen en naar Ugchelen leidde. Dit pad werd ook door de boeren gebruikt om bij hun landerijen in de enk te komen. Ook de herders met hun

schappen maakten van het pad gebruik. In 1871 besloot het gemeentebestuur deze landweg wat te verbreden en te verharderen met een menglaag van leem en grind. Zo ontstond de Engelandeweg, een gereede verbinding met Ugchelen. Ook begon bij de Smittenberg de dorpsweg, richting Loenen en Lieren (naar het stationnetje van 1887).

Het gedeelte van de straatweg tussen de Smittenberg en de Haagenbrug had ook enkele zijwegen, onbeduidende weggetjes door bouwlanden en langs door hoge heggen (hagen) omsloten tuinen. Het sprengengebied was er toen al. Het lag grotendeels in de buurtschap Engeland. De straatweg lag dus vrij dicht langs één van de "sprengenkoppen". In de buurt van deze sprengen kruiste het zgn. Ugchelse Kerkpad de straat en liep verder in de richting van de kerk. Het gedeelte tussen de straat en de kerk werd aanvankelijk Sprengepad, later Sprengeweg genoemd. Een ander deel van dat oude Kerkpad heet nu Engeland, dus naar de oude buurtschap. Voorbij de Engelandeweg is een stuk van dat Kerkpad in nog (ongeveer) oude staat te zien. Het pad liep naar Ugchelen en werd o.m. voor de zondagse kerkgang gebruikt. Ugchelen behoorde in die tijd kerkelijk tot Beekbergen. Door de aanleg van de E-8 is de situatie zo veranderd, dat het pad nu nog maar voor een klein deel is terug te vinden.

Aan de oostkant van de straatweg, in de buurt van het bouwlandcomplex "den Haagen", leidden allerlei paden en landweggetjes naar de akkers. Het meest bekende was een doodlopend pad, dat lag op de plaats van de huidige Hagenweg. Wandelaars konden via een heel smal pad, een "roggepaadje", het Hogepad bereiken. Men passeerde dan de zgn. "Blekkenbosjes". Bij de brug over de beek bij "Den Haagen" be-

gon een pad - in oostelijke richting - richting Tullekens- en Ruitersmolen, naar Lieren. De huidige Tullekensmolenweg heette toen Kikvorsenbrink. Aan weerszijden was dit pad door hoge, brede heggen omzoomd en tot ongeveer de Tullekensmolen liep dit pad parallel aan de Beekberger Beek.

Ten zuiden van de Smittenberg kwamen enkele wegen en paden op de straatweg uit, waaronder een naar de enken leidend zandweggetje, dat nu de naam Konijnenkamp draagt.

De ruilverkaveling veroorzaakte een aantal wijzigingen in de wegenloop, zodat de oude toestand op bepaalde plaatsen niet meer te herkennen is. De oude Holleweg werd al genoemd in dit artikel.

De Veldhofweg, de weg naar Hoenderloo en de Koningsweg komen in een volgend artikel aan de orde.

Beekbergen, maart 1981

G.B. Wolters.

-+-+--+--+--+--+--

U wordt dringend verzocht, wanneer u tot dusver verzuimde, de c o n t r i b u t i e voor het jaar 1981 over te maken:

AMRO - bank Beekbergen, (Dorpsstr.)

gironummer: 83 75 70.

t.g.v. penningm. "De Marke",

rek. nr.: 43.70.63.763.

De contributie voor leden bedraagt f 15,-,
voor gezinsleden f 25,-

